

Developing a Conceptual Model for Planning and Designing of Customs and Marketplace: The Border Areas of Iran

ARTICLE INFO

Article Type

Qualitative Study

Authors

Lak A.^{*1} PhD,
Borzooie P.² MSc

How to cite this article

Lak A, Borzooie P. Developing a Conceptual Model for Planning and Designing of Customs and Marketplace: The Border Areas of Iran. *Urban Design Discourse- a Review of Contemporary Litreatures and Theories*. 2020;1(1):1-9.

¹Urban & Regional Design & Planning Department, Architecture & Urbanism Faculty, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

*Correspondence

Address: Urban & Regional Design & Planning Department, Architecture & Urbanism Faculty, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.
Postal Code: 1983969411
Phone: +98 (21) 29902845
Fax: +98 (21) 22431640
a_lak@sbu.ac.ir

Article History

Received: July 8, 2019
Accepted: October 12, 2019
ePublished: March 14, 2020

ABSTRACT

Aims The border areas are the most deprived ones due to their remoteness from the capital and marginality. Therefore, border development is essential. This development can be realized through establishment of custom and border marketplaces, which will provide convenient shopping and leisure facilities, along with other infrastructures for importing and exporting goods, as well as entrance and departure of passengers. The goal of the present study was to develop a conceptual model for designing customs and border marketplaces.

Participants & Methods This qualitative study has been conducted in two steps. In the first step, the design qualities of border marketplaces were extracted based on theoretical literature and were evaluated by a semi-structured interview with 10 participants by using snowball methods. In the next step, the theoretical model was developed by a questionnaire, based on the principles of the Delphi method with the help of 10 experts in the field of design sciences.

Findings The results indicate that some approaches such as urban tourism, passive defense, city branding, and urban design are effective in developing the border areas.

Conclusion A conceptual model including economic, social, legal and physical dimensions with an emphasize on some principles such as passive defense, accessibility, variety, inclusiveness, vitality, infrastructures, legibility, identity and local architecture, context-museum, sustainability, visual character, continuity and coherence, compatibility with nature and environmental cleanliness, can be used by urban planners and designers in the development of border areas.

Keywords Customs and Border Marketplace; Border Areas; Conceptual Model; Urban Planning and Design; Delphi Method

CITATION LINKS

[1] Informal economies in European and American cross-border ... [2] The basic theory and principles of spatial planning in border areas of the Islamic Republic of ... [3] Cross-border entrepreneurship and economic development in Europe's border ... [4] Tourism and political ... [5] Evaluate the role of border markets in the development and welfare of frontier regions ... [6] Shopping tourism, retailing and ... [7] An overview of European geographical research on borders and border ... [8] Border markets: An introduction ... [9] Tourism development in the borderlands of ... [10] The impact of border markets to promote socio-economic indicators frontier rural areas; Case study: Bashmaq border market ... [11] I.R.I customs' strategic and operational program in ... [12] Export-import regulation and the executive ordinance of law on export-import regulation and customs tariff tables based on the harmonized commodity description and coding ... [13] Feasibility of creating border marketplaces and their impact on regional development, case study: North Khorasan ... [14] Political ... [15] The concept of border and frontier and its transformation ... [16] Belonging and identity in the European border towns: Self-centered borders, hetero-centered ... [17] Border people: Life and society in the US-Mexico ... [18] The role of border cities in the process of globalization and regional development of Iran, case study: The border cities of Khorasan Razavi ... [19] The objectives and duties of I.R.I ... [20] The impact of economic exchanges on the development of border cities ... [21] The vulnerability zoning of city of Kerman based on passive defense ... [22] Urban passive defense ... [23] Crisis management and planning in urban spaces with passive defense approach and SWOT model; Case study: Marching paths of the city of ... [24] Designing a process model of city branding for ... [25] Companion to urban ... [26] Creating sustainable place: Reflections on urban design ... [27] The Delphi method as a research tool: An example, design considerations and ...

تدوین مدل مفهومی طراحی و برنامه‌ریزی مجموعه گمرک و بازارچه در مناطق مرزی

آزاده لک* PhD

گروه طراحی و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

پریسا بزوعی MSc

گروه طراحی و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

چکیده

اهداف: مناطق مرزی با وجود وسعت فراوان به سبب دوری از مرکز، از محروم‌ترین مناطق ایران به شمار می‌روند و نیازمند توسعه زیربنایی هستند. احداث زیرساخت‌های لازم از جمله گمرک و بازارچه مرزی می‌تواند به توسعه و تامین تسهیلات مطلوب خرید و تفریح در کنار سایر تسهیلات زیربنایی برای ورود و خروج کالا و مسافر منجر شود. هدف از پژوهش حاضر تدوین مدلی مفهومی برای طراحی مجموعه‌های گمرک و بازارچه مرزی بود.

مشارکت‌کنندگان و روش‌ها: این پژوهش به روش کیفی و در دو گام انجام شد. در گام اول کیفیت‌های ناظر بر طراحی و برنامه‌ریزی بازارچه‌های مرزی از مطالعات کتابخانه‌ای استخراج و سپس با مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با ۱۰ نفر از ذی‌نفعان که به روش گلوله برفی انتخاب شدند، روایی‌سنجی شد. در گام بعد، با اعتبارسنجی اصول به‌دست‌آمده به روش دلفی، با ۱۰ نفر از متخصصین علوم طراحی و برنامه‌ریزی و با استفاده از پرسش‌نامه، مدل نظری تدوین شد. **یافته‌ها:** یافته‌های این پژوهش بیانگر آن است که رویکردهایی همچون گردشگری شهری، پدافند غیرعامل، برندسازی شهری و طراحی و برنامه‌ریزی شهری در توسعه نواحی مرزی موثر هستند.

نتیجه‌گیری: مدل مفهومی متشکل از ابعاد اقتصادی، اجتماعی، حقوقی و کالبدی می‌تواند با تاکید بر اصولی همچون پدافند غیرعامل (ایمنی و امنیت و انعطاف‌پذیری)، دسترسی، تنوع، همه‌شمولی، سرزندگی، زیرساخت‌ها، خوانایی، هویت و معماری بومی، بافت- موزه، پایداری، شخصیت بصری، انسجام و پیوستگی، همسازی با طبیعت و پاکیزگی محیطی در خدمت برنامه‌ریزان و طراحان شهری در توسعه مناطق مرزی قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: گمرک و بازارچه مرزی، مناطق مرزی، مدل مفهومی، طراحی و برنامه‌ریزی شهری، روش دلفی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۴/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۷/۲۰

*نویسنده مسئول: a_lak@sbu.ac.ir

مقدمه

مفهوم مرز به واسطه قرارگیری در محیطی ویژه دارای خصوصیات چون حاشیه‌ای‌بودن، گسست فضایی و درنتیجه توسعه‌نیافتگی است [1، 2]. مرزها دارای کارکردهای مختلفی از جمله کارکردهای قانونی، اقتصادی، ارتباطی، ایدئولوژیکی و نظامی- امنیتی هستند که از بین آنها کارکرد اقتصادی مناطق مرزی می‌تواند نقشی اساسی در توسعه این مناطق ایفا کند [3، 4]. در ایران کارکرد اقتصادی مرز در قالب دو مفهوم گمرک و بازارچه مرزی تبلور یافته است. ایجاد بازارچه‌های مرزی و توسعه گمرکات از دهه ۱۳۷۰ همواره مورد توجه

بوده است، اما این توسعه‌ها به دلایل مختلف از جمله عدم وجود زیرساخت‌های مناسب، کیفیت‌های پایین محیطی، طراحی و اجرای نامناسب و غیره نتوانسته‌اند به‌طور کامل در راستای تحقق اهداف گام بردارند [5].

بررسی تجارب نظری و عملی داخلی و خارجی در رابطه با مرز و توسعه مرزی بیانگر این است که در این زمینه تاکنون پژوهشی در حیطه علوم طراحی از جمله طراحی و برنامه‌ریزی شهری انجام نشده است و مطالعات انجام‌شده بیشتر بعد اقتصادی و توسعه منطقه‌ای داشته‌اند و معطوف به ارایه تعاریف پایه در زمینه مرز، گمرک و بازارچه مرزی و ارزیابی اثرات توسعه‌ای آنها بر نواحی پیرامون می‌شود. در سطح جهانی مطالعات تیموتی، ون هوتوم، والتر و ویکووسکی به بررسی مرز از دو بعد اقتصادی و توسعه منطقه‌ای پرداخته‌اند [6-9].

در ایران مطالعات علی‌رضا عندیپ، اسناد و گزارش‌های منتشرشده از سوی وزارت اقتصاد و دارایی و وزارت بازرگانی در زمینه گمرکات و بازارچه‌های مرزی، از جمله گزارش رازینی و باستانی با عنوان "تحلیلی بر نقش و عملکرد بازارچه‌های مرزی" و برنامه راهبردی- عملیاتی گمرک جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۹۶ که زیر نظر وزارت اقتصاد و دارایی منتشر شدند و همچنین کتاب مقررات صادرات و واردات سال ۱۳۹۰ که زیر نظر وزارت بازرگانی به انتشار رسیده است، از مهم‌ترین اسناد در خصوص مطالعات مرزی هستند [10-12، 2]. علاوه بر این پژوهش هدی /سفن‌یاری با موضوع "امکان‌سنجی ایجاد بازارچه‌های مرزی و بررسی اثرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آنها بر توسعه منطقه‌ای" نمونه‌ای دیگر از مطالعات مرزی است که به‌طور خاص‌تر در مورد مناطق مرزی استان خراسان شمالی صورت گرفته است [13].

پژوهش حاضر درصدد پاسخ‌گویی به دو سؤال شامل "مولفه‌های تاثیرگذار در طراحی و برنامه‌ریزی مجموعه‌های گمرک و بازارچه مرزی کدام‌اند؟" و "طراحی و برنامه‌ریزی شهری چگونه می‌تواند در سامان‌دهی و توسعه مجموعه‌های گمرک و بازارچه مرزی نقش داشته باشد؟" است. در همین راستا هدف اصلی پژوهش تدوین یک مدل مفهومی از اصول و مولفه‌های لازم برای طراحی و برنامه‌ریزی مجموعه‌های گمرک و بازارچه مرزی است. این مدل حاصل از چارچوبی مفهومی است که برگرفته از مطالعه متون نظری است و طی دو مرحله، به روش دلفی و از متخصصین امر اعتبارسنجی شده است و در نهایت نتایج حاصل، در قالب مدل مفهومی طراحی و برنامه‌ریزی گمرک و بازارچه مرزی ارایه شده است. این مدل مفهومی می‌تواند مبنایی برای تهیه سایر اسناد توسعه‌ای مرزی مانند سند چارچوب طراحی شهری قرار گیرد.

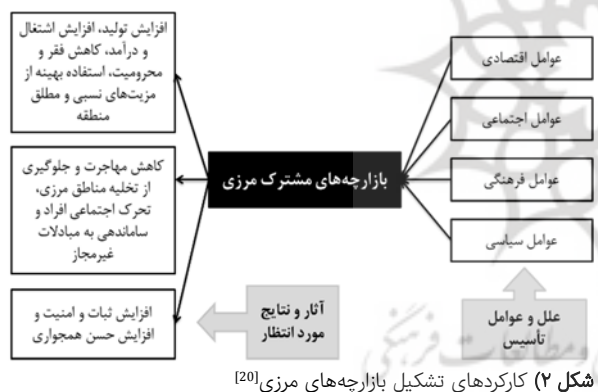
ادبیات موضوعی: مرز، گمرک و بازارچه مرزی

مرز جلوه‌گاه خطی فرضی است که در نتیجه فشار سیاسی- نظامی دو قدرت بر هم و یا توافق دوجانبه دو دولت با یکدیگر به وجود می‌آید [14، 15]. مناطق مرزی محدوده‌های جغرافیایی یا ساختارهای اجتماعی در نقاطی هستند که الگوهای متفاوتی از زندگی، در مرز

قلمرو کشور، اجرای قوانین و مقررات مرتبط با بازارچه‌های مرزی، مرزنشینان و پيله‌وران، اتخاذ تمهیدات لازم برای تسهیل امور تجاری، تشویق صادرات و گسترش عبور کالا و تسهیل فرآیندهای گمرکی با هدف توسعه گردشگری اشاره کرد [19].

مطابق با آیین‌نامه تشکیل بازارچه‌های مرزی تصویب شده در هیات وزیران، در جلسه مورخ ۱۳۷۱/۵/۱۱، بنا به پیشنهاد وزارتخانه‌های کشور و امور اقتصادی و دارایی و به استناد اصل ۱۳۸ قانون اساسی جمهوری اسلامی، تعریف بازارچه مرزی این‌چنین است: "بازارچه مرزی، محوطه‌ای است محصور، واقع در نقطه صفر مرزی و در جوار گمرکات مجاز به انجام تشریفات ترخیص کالا یا مکان‌هایی که طبق تفاهم‌نامه‌های منعقد شده بین جمهوری اسلامی ایران و کشورهای هم‌جوار تعیین می‌شود. اهالی دو طرف مرز می‌توانند کالاها و محصولات مورد نیاز را با رعایت مقررات صادرات و واردات، برای داد و ستد در این بازارچه‌ها عرضه کنند" [5].

هدف از تاسیس بازارچه‌های مرزی، توسعه روابط تجاری با کشورهای همسایه و ایجاد اشتغال عنوان شده است [5]. با تاسیس بازارچه مرزی می‌توان شاهد افزایش اشتغال، کاهش فقر و محرومیت، کاهش مهاجرت، افزایش امنیت و غیره در مناطق مرزی بود [20]. شکل ۲ کارکردهای تشکیل بازارچه‌های مرزی را نشان می‌دهد.

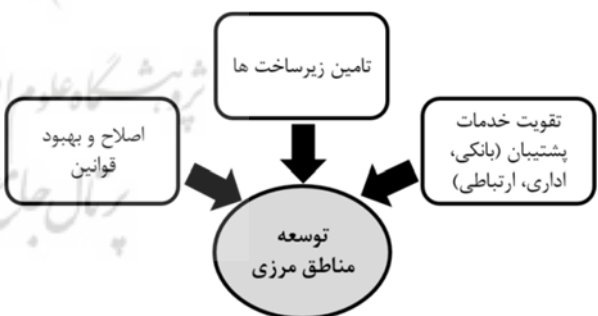
بازارچه‌های مرزی بر حسب نحوه فعالیت به دو دسته بازارچه‌های تجاری- اقتصادی و امنیتی یا ویژه تقسیم می‌شوند. ایجاد بازارچه‌های مرزی ضمن رعایت چارچوب‌های اقتصادی و قانونی وضع شده توسط وزارت اقتصاد و دارایی و وزارت بازرگانی، نیازمند توجه به ملاحظات اقتصادی، امنیتی، سیاسی و فرهنگی است. از شاخص‌های تاثیرگذار در ایجاد بازارچه‌های مرزی می‌توان به موافقت کشور همسایه، مسافت بازارچه از شهرهای بزرگ آن سوی مرز، نزدیکی به راه‌های اصلی، امکانات بالقوه و شرایط جغرافیایی برای ایجاد واحدهای تولیدی، تجاری و خدماتی، نزدیکی به مراکز تولید استان، فاصله مناسب از بازارچه مجاور و فاصله آن با مناطق آزاد و ویژه اشاره کرد [5].

تاسیس بازارچه مرزی منافع گوناگونی برای نواحی مرزی به همراه دارد. این منافع را می‌توان در قالب چهار دسته منافع مستقیم یا

تمدن‌های مختلف توسعه پیدا می‌کند [16, 17]. به‌زعم هانسن در نواحی مرزی حیات اقتصادی و اجتماعی به‌طور مستقیم و به نحو موثری از مجاورت با یک مرز بین‌المللی تاثیر می‌پذیرد [4].

صاحب‌نظران پنج کارکرد اصلی را برای مرزهای بین‌المللی تعریف می‌کنند که شامل کارکرد قانونی (تعریف حدود قلمرو یک سرزمین)، کارکرد اقتصادی (محدود کردن جریان کالاها و وضع عوارض و تعرفه‌های گمرکی)، کارکرد ارتباطی (کنترل و نظارت بر حرکت مردم)، کارکرد ایدئولوژیکی (وضع قوانین خاص به‌منظور کنترل ورود ایده‌ها و اطلاعات مانند جلوگیری از ورود نشریات مذهبی به اروپای شرقی در دوره جنگ سرد) و کارکرد نظامی- امنیتی (مرز به‌عنوان یک مانع دفاعی) است. از میان این کارکردها، دو کارکرد نظامی- امنیتی و ارتباطی- تجاری، مهم‌ترین کارکردهای مرز محسوب می‌شوند. باید توجه داشت که این کارکردها ایستا نیستند، بلکه در طول زمان در حال تغییر هستند [4].

با توجه به لزوم شناخت ویژگی‌های مناطق مرزی و بهره‌برداری مطلوب از منابع و ذخایر آنها، آمایش مناطق مرزی یکی از ملزومات توسعه در این مناطق به شمار می‌رود. عندلیب آمایش مناطق مرزی را این‌گونه تعریف می‌کند: "سازمان‌دهی فضایی مناطق مرزی به‌منظور بهره‌وری مطلوب و متناسب از مزیت‌های این مناطق در راستای منافع ملی و در چارچوب توسعه و امنیت کشور" که تحت تاثیر سه عامل تامین زیرساخت‌ها، تقویت خدمات پشتیبان بانکی، اداری و ارتباطی و اصلاح و بهبود قوانین مرزی، به‌عنوان امکانات مورد نیاز توسعه است [2, 18]. در ایران توسعه کالبدی مناطق مرزی در قالب دو شکل گمرک و بازارچه مرزی صورت می‌گیرد. این اشکال توسعه، تسهیل‌گر مبادلات مرزی هستند و به بهبود اقتصاد مرزی منجر می‌شوند (شکل ۱).

در کنار مرز، مفاهیمی چون گمرک و بازارچه مرزی تعریف می‌شوند. شورای همکاری گمرکی، گمرک را این‌گونه تعریف کرده است: "گمرک سازمانی است دولتی که مسئول اجرای قانون گمرک و وصول حقوق و عوارض ورودی و صدور و همچنین واردات، ترانزیت و صادرات کالا است" [19]. در ایران وظایف و اختیارات گمرک نیز توسط وزارت امور اقتصاد و دارایی تعریف شده است که از مهم‌ترین آنها می‌توان به اعمال سیاست‌های دولت در زمینه صادرات، واردات و عبور کالا، کنترل و نظارت بر امر عبور کالا از

در مولفه عملکردی به مواردی چون نفوذپذیری و دسترسی آسان، ایمنی و امنیت، کیفیت بالای عرصه‌های همگانی، تنوع و اختلاط کاربری، مکان‌یابی بهینه عملکردها، همه‌شمولی، سرزندگی و انعطاف‌پذیری اشاره شده است [26]. مولفه تجربی-زیباشناختی نیز شامل کیفیت‌هایی از جمله ایجاد تصویر ذهنی مطلوب، ارتقای خوانایی، هویت و شخصیت بصری، طراحی پایدار، معماری شاخص با احترام به زمینه، آموزندگی و پیوستگی عرصه‌ها است. در نهایت حفاظت از طبیعت، تقویت منابع طبیعی و بهره‌برداری پایدار از آنها و پاکیزگی محیطی، از کیفیت‌های زیرمجموعه مولفه زیست‌محیطی هستند.

مشارکت‌کنندگان و روش‌ها

در پژوهش حاضر، از رویکرد کیفی با به‌کارگیری دو روش مصاحبه دلفی و در دو گام برای تدوین چارچوب مفهومی استفاده شده است تا در نهایت معیارهای تاثیرگذار در توسعه و طراحی مرزی مشخص شود. بنابراین معیارهای اولیه (مستخرج از مطالعات نظری) با تاکید بر چارچوب مفهومی پژوهش ابتدا از طریق مصاحبه‌های عمیق با گروه‌های تحت نفوذ و ذی‌نفع شامل مدیران شهری و شاغلین در محدوده مرزی و سپس به روش دلفی با ارایه پرسش‌نامه به متخصصین داخلی و خارجی شامل برنامه‌ریزان، طراحان شهری، معماران و غیره سنجیده شد تا اصول مهم و اثرگذار در طراحی مجموعه گمرکات و بازارچه مرزی مشخص شود.

مرحله اول پژوهش شامل مجموعه‌ای از مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با سه گروه تصمیم‌سازان، تصمیم‌گیرندگان و ذی‌نفعان توسعه شهری (۱۰ نفر) بود که به روش گلوله برفی (Snowball Sampling) انتخاب شدند. در این مصاحبه‌ها که در آذرماه سال ۱۳۹۵ انجام شدند، از افراد خواسته شد که به مشکلات موجود در توسعه مرزی، نقاط قوت توسعه‌های انجام‌شده، پتانسیل‌های مرز و راه‌کارهای پیشنهادی خود برای توسعه مرزی، به‌ویژه توسعه مجموعه‌های گمرک و بازارچه مرزی اشاره کنند. در شاخه تصمیم‌گیرندگان، چهار نفر از مسئولین شهر مرزی لطف‌آباد، در استان خراسان رضوی و در مرز میان ایران و ترکمنستان انتخاب شدند. دلیل انتخاب شهر مرزی لطف‌آباد به‌عنوان نمونه پژوهش در فاز اول مطالعه، آشنایی نویسندگان با این شهر بود. این چهار نفر شامل رییس سرویس ارزیابی گمرک لطف‌آباد، بخشدار سابق این شهر، مسئول اداره جهاد کشاورزی آن و مسئول بخش عمرانی شهرداری لطف‌آباد بودند. در مصاحبه انجام‌شده با مسئولین محلی به مواردی اشاره شد که بیشتر آنها جنبه اقتصادی و حقوقی داشتند که از آن جمله می‌توان پیشنهاد تبدیل شهر به یک منطقه ویژه اقتصادی، مطرح‌شده توسط بخشدار سابق و پیشنهاد ایجاد فروشگاه مرزی در مرز لطف‌آباد، مطرح‌شده توسط رییس سرویس ارزیابی گمرک را نام برد. در گروه ذی‌نفعان، با دو نفر از شاغلین در بازارچه مرزی مصاحبه شد که مهم‌ترین مسایل مطرح‌شده توسط آنها شامل ابعاد اقتصادی، حقوقی و کیفیت‌های محیطی بود. در مرحله بعدی

اولیه مانند افزایش رفاه مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان، منافع غیرمستقیم یا ثانویه مانند رشد منافع و ایجاد اشتغال، منافع ناملموس و منافع ملی تقسیم‌بندی کرد [13].

رویکردهای مختلفی می‌توانند در توسعه نواحی مرزی اثرگذار باشند که مهم‌ترین آنها گردشگری شهری، پدافند غیرعامل، برندسازی شهری و طراحی و برنامه‌ریزی شهری هستند. رویکرد گردشگری شهری در مرز که به‌طور خاص در نظریات تیموتی به آن اشاره شده است، به مفهوم خرید مرزی به‌عنوان یکی از اشکال بی‌همتای گردشگری بر مبنای خرید که گونه‌ای از گردشگری شهری است، اشاره می‌کند و پس از بیان محرکه‌ها و شرایط اثرگذار بر آن، الگویی فضایی در این زمینه ارائه می‌دهد [4, 6]. رویکرد پدافند غیرعامل نیز از بعد ایمنی و امنیت به‌عنوان یکی از عوامل بنیادین و اساسی توسعه مرزی اهمیت می‌یابد [21]. این رویکرد که یکی از شاخه‌های مدیریت بحران است با هدف کاهش آسیب‌پذیری، افزایش بازدارندگی، تداوم فعالیت‌های ضروری و ارتقای پایداری، راهکارها و اقداماتی در این زمینه ارائه می‌دهد [22, 23]. برندسازی شهری نیز به‌عنوان یکی از رویکردهای توسعه شهری سعی در بازکردن هویتی از مکان بر پایه ارزش‌های آن دارد [24]. به‌دلیل نقش این رویکرد در جذب گردشگر، افزایش سرمایه‌گذاری، رونق کسب و کارهای موجود و ایجاد کسب و کارهای جدید و ارتقای شخصیت اجتماعی-اقتصادی ساکنین، بهتر است در توسعه مرزی مورد توجه قرار گیرد [25]. در نهایت نقش طراحی و برنامه‌ریزی شهری به‌عنوان یکی از ابزارهای واسط در تحقق اهداف و کیفیت‌های مطرح‌شده در رویکردهای قبل اهمیت می‌یابد. در انتها جمع‌بندی مطالعات نظری شامل مجموعه اهداف و کیفیت‌های مطرح‌شده در رویکردهای بالا با توجه به پایه علوم طراحی و به‌خصوص طراحی شهری (شامل ابعاد ماهوی و روبه‌ای) انجام می‌شود و مبنایی برای دستیابی به معیارهای پژوهش قرار می‌گیرد. این معیارها می‌توانند در طراحی و برنامه‌ریزی مجموعه گمرکات و بازارچه‌های مرزی تاثیرگذار باشند. این اهداف از دو بخش اصلی (بعد روبه‌ای و بعد ماهوی طراحی شهری) و هفت بخش فرعی، شامل مولفه‌های اجتماعی، اقتصادی، حقوقی، تاریخی، عملکردی، تجربی-زیباشناختی و زیست‌محیطی تشکیل شده‌اند. مولفه اجتماعی در این چارچوب اشاره به اهدافی از جمله مشارکت‌پذیری، تقویت پیوندهای فرهنگی، کاهش آسیب‌های اجتماعی و تقویت حس غرور جمعی دارد. در مولفه اقتصادی به مواردی از جمله توسعه اقتصاد مبادله‌ای، حضور فعال در بازارهای بین‌المللی، تسهیل و توسعه صادرات و تجارت مرزی و رقابت‌پذیری اشاره شده است. در مولفه حقوقی مواردی چون برنامه‌ریزی و توسعه بر مبنای منابع و حقوق محلی در پیوند با حقوق ملی، اصلاح و بهبود قوانین مرزی، همکاری بین‌المللی در مسایل مرتبط با مرز، واگذاری تسهیلات قانونی به مدیریت محلی و منطقه‌ای و تسهیل مدیریت بحران در نظر گرفته شده است. مولفه تاریخی نیز اشاره به مواردی از جمله حفظ و ارتقای ارزش‌های فرهنگی و میراثی، توجه به المان‌ها تاریخی و آموزش تاریخ، فرهنگ و جغرافیای بومی دارد.

ارسال می‌شود. این مراحل تا زمان دستیابی به یک اتفاق نظر در مجموعه اصول و مفاهیم پیشنهادی ادامه پیدا می‌کند [27]. بنابراین در مرحله دوم معیارهای مستخرج از مرحله اول پژوهش و چارچوب مفهومی ناشی از مطالعات نظری جمع‌بندی و به روش دلفی و با همکاری تعدادی از متخصصین داخلی و خارجی که دارای دانش نظری و یا عملی در رابطه با موضوع هستند، امتیازدهی شدند. در همین راستا تعداد ۲۱ پرسش‌نامه به ۱۴ متخصص داخلی (به‌صورت حضوری و ارسال ایمیل) و ۷ متخصص خارجی (ارسال ایمیل) در فاصله اردیبهشت تا شهریور ۱۳۹۶ ارسال شد که از این تعداد، به ۱۰ پرسش‌نامه پاسخ داده شد. بنابراین جامعه آماری نهایی شامل ۱۰ نفر (۴ نفر برنامه‌ریز شهری، ۲ نفر طراح شهری، ۲ نفر معمار در گرایش بازسازی پس از سانحه به‌عنوان متخصصین داخلی و ۲ نفر متخصص خارجی از سایر رشته‌ها) بود. در پرسش‌نامه (حضوری و ارسالی) از صاحب‌نظران خواسته شد ابتدا به معیارهای جدول ۱ امتیاز دهند. امتیازدهی به معیارها از ۱ تا ۵ و به گونه‌ای بود که شماره ۱ کمترین میزان اهمیت و شماره ۵ دارای بیشترین میزان اهمیت بود. همچنین از آنها خواسته شد که اگر به نظر آنها اهداف و یا اصول طراحی مهمی وجود داشت که در پرسش‌نامه به آن اشاره نشده بود به جدول اضافه کنند. در انتها مجموع امتیازات هر معیار محاسبه شد و معیارهایی با مجموع امتیازات کمتر (از ۵۰٪ امتیاز) حذف شدند (جدول ۲).

نتایج حاصل از مطالعات نظری و پیشنهادهای ارائه‌شده توسط این دو گروه با کمک اساتید برنامه‌ریزی و طراحی شهری (۴ نفر)، به‌عنوان تصمیم‌سازان و متخصصین در توسعه مرزی ارزیابی شد. انجام مصاحبه‌ها تا زمان اشباع نظری داده‌ها از مشارکت‌کنندگان پژوهش ادامه یافت. مصاحبه‌های انجام‌شده که عمدتاً بین ۲۰ تا ۳۰ دقیقه به طول انجامید با اجازه مشارکت‌کنندگان ضبط و پیاده‌سازی شد و سپس با تحلیل محتوای متن مصاحبه‌ها معیارهای حاصل از مطالعه فاز اول میدانی استخراج شد (جدول ۱).

با توجه به کاربرد روش دلفی در بسط و تدوین یک ایده و یا یک چارچوب، در فاز دوم پژوهش از این روش استفاده شد. این روش که عموماً در دو مرحله انجام می‌شود، در گام اول با شناخت و بسط مجموعه‌ای از مفاهیم آغاز می‌شود و در گام بعدی با دسته‌بندی و رده‌بندی این مفاهیم دنبال می‌شود. نمونه‌هایی از کاربرد روش دلفی در بسط و تدوین یک ایده و یا چارچوب را می‌توان در مطالعات بیکن و فی‌تجرالد، مولیگان، اشمیت و محققین دیگر مشاهده کرد. در روش دلفی پس از طراحی پرسش‌نامه بر پایه مجموعه مفاهیم مورد نظر، گروه متخصصین مناسب برای پاسخ به این پرسش‌نامه شناسایی می‌شود. در گام بعدی پرسش‌نامه برای این گروه ارسال و پاسخ‌ها تجزیه و تحلیل می‌شوند. سپس پرسش‌نامه دیگری براساس نتایج مرحله اول و بازخورد گروه متخصص تدوین و دوباره

جدول ۱) معیارها و اصول پیشنهادی حاصل از مصاحبه‌های انجام‌شده

مشارکت‌کنندگان	ابعاد	مولفه‌ها	معیارها و اصول
تصمیم‌گیرندگان (مسئولین محلی)	بعد رویه‌ای	اجتماعی	تعامل بین مردم و مسئولین؛ ارتقای کیفیت زندگی؛ افزایش آگاهی مردم از مسایل مرتبط با مرز و توسعه مرزی
		اقتصادی	توسعه صادرات محلی به‌ویژه در بخش کشاورزی؛ ایجاد بازار مصرف و فروش کالا در خارج از کشور؛ افزایش تولید و اشتغال و بهبود وضعیت معیشت؛ استفاده از پتانسیل‌های گردشگری؛ مشارکت بخش خصوصی در سرمایه‌گذاری (مانند مشارکت شرکت تعاونی گمرک ایران در خدمات بارگیری و توزین)
	حقوقی	استقرار سازمان‌های مرتبط با گمرک مانند سازمان استاندارد ایران و سازمان‌های مرتبط با ترانزیت، صادرات و واردات کالا؛ بهبود سیاست‌های دولت در مرز؛ توجه به نقش روابط سیاسی در توسعه‌های مرزی	
ذی‌نفعان (شاغلین در بازارچه لطف‌آباد)	بعد ماهوی	عملکردی	توسعه و ارتقای وضعیت تاسیسات زیربنایی و راه‌های ارتباطی؛ ایجاد کارخانه‌ها و صنایع؛ ارتقای خدمات شهری و خدمات مرتبط با مرز، مانند ایجاد جایگاه سوخت، واحدهای اقامتی و غیره؛ ایجاد تاسیسات مرتبط با خدمات گمرکی، به‌ویژه خدمات تخلیه و بارگیری کالا
	بعد رویه‌ای	اقتصادی	توسعه ترانزیت، صادرات و واردات کالا
	بعد ماهوی	حقوقی	اصلاح قوانین مرزی، به‌ویژه قوانین مرتبط با ورود و خروج کالا
تصمیم‌سازان (متخصصین)	بعد رویه‌ای	اجتماعی	ارتقای کیفیت‌های محیطی مانند نورپردازی، محوطه‌آرایی و غیره
		اقتصادی	توجه به پیوندهای فرهنگی و اجتماعی میان ساکنین در دو سوی مرز؛ تقویت مشارکت ساکنان محلی
	بعد ماهوی	حقوقی	توسعه اقتصاد مبادله‌ای
	بعد رویه‌ای	تاریخی	پیوند حقوق ملی و حقوق محلی مرزی در توسعه؛ واگذاری تسهیلات قانونی به مدیریت محلی و منطقه‌ای
		عملکردی	تداعی و تقویت مفاهیم و المان‌ها تاریخی مرتبط با مرز
	بعد ماهوی	تجربی-زیباشناختی	نفوذپذیری مرز و تسهیل حرکت و دسترسی؛ امنیت؛ کیفیت بالای عرصه‌های همگانی؛ وجود تنوع در کاربری‌ها؛ همه‌شمول بودن فضاها
		زیست‌محیطی	خوانایی محیط برای مراجعه‌کنندگان؛ هویت و شخصیت منحصر به فرد
			حفاظت از طبیعت؛ استفاده پایدار از منابع

مشارکت‌کنندگان اهداف طراحی شهری (معیار)	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	مجموع امتیازات	درصد
مشارکت هدفمند ذی‌نفعان و ذی‌نفوذان	۴	۳	۵	۵	۵	۵	۵	۴	۴	۱	۴۱	۸۲
حفظ و تقویت پیوندهای فرهنگی- اجتماعی به‌ویژه میان ساکنین دو سوی مرز	۳	۴	۵	۴	۱	۴	۴	۱	۳	۵	۳۴	۶۸
کاهش آسیب‌های اجتماعی	۵	۵	۲	۴	۳	۴	۵	۳	۴	۵	۳۵	۷۰
تقویت حس غرور جمعی	۵	۳	۲	۳	۱	۳	۳	۱	۳	۳	۲۱	۴۲
توسعه اقتصاد مبادله‌ای با اتکا به منابع محلی	۴	۵	۳	۴	۵	۵	۴	۴	۵	۵	۴۴	۸۸
حضور فعال در بازارهای منطقه‌ای و بین‌المللی	۲	۴	۲	۴	۵	۲	۴	۵	۴	۵	۳۷	۷۴
تسهیل و توسعه صادرات و تجارت مرزی	۳	۵	۲	۵	۵	۵	۴	۵	۵	۵	۴۴	۸۸
رقابت‌پذیری مرزها در زمینه‌های سرمایه‌گذاری، اشتغال، گردشگری و برگزاری رویدادها	۴	۵	۳	۵	۵	۱	۵	۲	۴	۵	۳۹	۷۸
برنامه‌ریزی و توسعه بر مبنای منابع و حقوق محلی در پیوند با حقوق ملی	۴	۵	۲	۳	۵	۵	۴	۴	۳	۴	۳۶	۷۲
اصلاح و بهبود قوانین مرزی به‌ویژه قوانین صادرات و واردات	۲	۳	۱	۴	۳	۱	۳	۲	۲	۳	۲۴	۴۸
همکاری بین‌المللی در مسایل مرتبط با مرز	۴	۵	۱	۳	۵	۱	۴	۴	۵	۵	۳۴	۶۸
واگذاری تسهیلات قانونی به مدیریت محلی و منطقه‌ای	۵	۵	۱	۴	۴	۵	۴	۴	۴	۳	۳۴	۶۸
تسهیل مدیریت بحران در عرصه‌ها و حوزه‌ها، در شرایط وقوع تهدید	۳	۳	۳	۵	۳	۳	۵	۵	۴	۴	۳۸	۷۶
حفظ و ارتقای ارزش‌های فرهنگی و میراثی به‌عنوان جاذبه‌های گردشگری	۲	۵	۳	۵	۱	۵	۵	۱	۳	۵	۳۵	۷۰
توجه ویژه به سابقه‌ها و المان‌های تاریخی مرتبط با مرز	۴	۵	۴	۵	۴	۴	۴	۱	۲	۴	۳۶	۷۲
آموزش تاریخ، فرهنگ و جغرافیای بومی	۳	۴	۴	۱	۳	۵	۳	۱	۱	۴	۲۴	۴۸
نفوذپذیری و دسترسی و حمل و نقل آسان برای مسافران و خودروها	۴	۳	۳	۵	۵	۵	۵	۳	۵	۳	۳۹	۷۸
امنیت و ایمنی محیط در برابر بحران‌های طبیعی مانند سیل، زلزله و غیره و تهدیدهای داخلی و خارجی با اتکا به اصول پدافند غیرعامل	۴	۳	۴	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۴۳	۸۶
کیفیت بالای عرصه‌های همگانی	۲	۳	۵	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۵	۳۸	۷۶
تنوع و اختلاط کاربری و طراحی مجتمع‌های چندمنظوره زیستی- فعالیتی- دفاعی	۴	۳	۴	۴	۲	۳	۴	۴	۵	۴	۳۸	۷۶
مکان‌یابی بهینه استقرار عملکردها در تعریف فعالیت‌های گمرکی	۵	۴	۴	۴	۳	۵	۳	۴	۵	۴	۳۶	۷۲
توسعه همه‌شامل	۴	۳	۳	۴	۲	۴	۴	۵	۳	۳	۳۱	۶۲
سرزندگی و سازگاری قرارگاه‌های رفتاری	۳	۳	۴	۴	۱	۵	۴	۴	۳	۳	۳۳	۶۶
انعطاف‌پذیری، قابلیت بقا، ترمیم و استمرار فعالیت‌ها و خدمات حیاتی در برابر تهدید و حوادث غیرمترقبه آینده	۲	۳	۳	۵	۲	۴	۴	۵	۴	۴	۳۶	۷۲
ایجاد تصویر ذهنی مطلوب برای گردشگران و ساکنین	۳	۴	۵	۵	۵	۴	۴	۴	۳	۵	۳۸	۷۶
ارتقای خوانایی و تسهیلات جهت‌یابی و مسیریابی	۵	۳	۴	۴	۳	۴	۵	۴	۴	۵	۴۰	۸۰
هویت و شخصیت بصری	۵	۳	۵	۵	۳	۳	۴	۳	۴	۵	۳۹	۷۸
طراحی پایدار و مناسب با هدف کاهش آسیب‌پذیری	۴	۴	۳	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۳	۴۴	۸۸
معماری شاخص با احترام به هویت زمینه	۳	۳	۳	۵	۴	۵	۴	۵	۵	۵	۳۶	۷۲
آموزندگی محیط و اطلاع‌رسانی (از نوع کالاها، نرخ ارز، پول رایج، مسائل زیست محیطی و غیره)	۲	۴	۱	۳	۲	۱	۳	۳	۱	۲	۲۲	۴۴
انسجام و پیوستگی عرصه‌های همگانی و فعالیتی	۳	۴	۴	۴	۵	۳	۴	۴	۳	۱	۳۴	۶۸
حفاظت از طبیعت و همسازی توسعه با طبیعت مناطق مرزی	۳	۵	۳	۵	۵	۵	۴	۵	۴	۴	۴۳	۸۶
تقویت منابع طبیعی و بهره‌برداری پایدار از آنها	۴	۵	۱	۴	۵	۵	۴	۴	۴	۱	۳۶	۷۲
پاکیزگی محیط مرزی	۴	۵	۲	۵	۵	۴	۴	۵	۴	۱	۳۴	۶۸

یافته‌ها

اصول مورد توجه در توسعه مرزی که تحت عنوان معیارهای محتمل اثرگذار در طراحی و برنامه‌ریزی مجموعه گمرکات و بازارچه‌های مرزی شناسایی شدند، مبنایی برای تدوین چارچوب مفهومی پیشنهادی اولیه قرار گرفتند. سنجش این چارچوب در مرحله بعد، به روش دلفی و با بهره‌گیری از نظرات متخصصین امر نشان داد که برخی از معیارهای پیشنهادی در مرحله قبل اهمیت چندانی ندارند.

الف) مرحله اول: مصاحبه

مصاحبه‌های انجام‌شده پنج بعد اصلی و اصول مرتبط با آن را در طراحی و برنامه‌ریزی توسعه مرزی تاثیرگذار می‌دانند. بیشتر مشارکت‌کنندگان توسعه مرزی را یک مفهوم حقوقی با جایگاه اقتصادی مطرح کردند که معیارهایی مانند توسعه اقتصادی، رونق بازار مرزی، توسعه ترانزیت، صادرات و واردات و تمایل به مسافرت‌های برون‌مرزی در ابعاد اقتصادی و اصلاح و تسهیل‌گری

اشاره شد. حاصل معیارها و اصول مصاحبه‌های انجام‌شده در جدول ۱ نشان داده شده است.

ب) مرحله دوم: روش دلفی

در فاز دوم پژوهش خبرگان مشارکت‌کننده (۱۰ نفر) در دو مرحله به پرسش‌نامه بازحاصل از مرحله اول پاسخ دادند. در مرحله اول، مشارکت‌کنندگان، اصولی را به معیارهای برآمده از مصاحبه‌ها و چارچوب مفهومی حاصل از مطالعات متون نظری افزودند. جدول ۲ معیارهای مورد توجه مشارکت‌کنندگان در روش دلفی را با توجه به امتیازهای کسب‌شده در مرحله سوم نشان می‌دهد که در این مرحله معیارهایی که در مجموع این دو مرحله امتیاز زیر ۵۰٪ را کسب کرده‌اند، حذف می‌شوند. بنابراین در نهایت معیارهای تثبیت‌شده در فاز اول پژوهش و روش دلفی امتیازدهی شدند و یافته‌های پژوهش در جدول ۳ در چهار بعد اقتصادی، اجتماعی، حقوقی و کالبدی معرفی شدند.

قوانین، سرعت و دقت نظر مدیران مرزی، برنامه‌ریزی و توسعه بر مبنای منابع و حقوق محلی در پیوند با حقوق ملی، همکاری بین‌المللی در مسایل مرتبط با مرزها و واگذاری تسهیلات قانونی به مدیریت محلی و منطقه‌ای را ایجاب می‌کند. به‌علاوه بعد کالبدی با استعانت از معیارهایی چون ایمنی و امنیت، نفوذپذیری و تسهیل حرکت و دسترسی، تنوع، همه‌شمولی، کیفیت بالای عرصه‌های همگانی، خوانایی، هویت و شخصیت منحصر به فرد، حفاظت از طبیعت و استفاده پایدار از منابع اهمیت ویژه‌ای می‌یابد. در کنار ابعاد ذکرشده، در بعد تاریخی، نمایش تاریخ، مفاهیم و ویژگی‌های فرهنگی مرزی و در بعد اجتماعی، تقویت مشارکت ساکنان محلی، تقویت تعاملات اجتماعی و پیوندهای فرهنگی و اجتماعی میان ساکنین در دو سوی مرز، ارتقای کیفیت زندگی و افزایش آگاهی مردم و اطلاع‌رسانی از مسایل مرتبط با مرز از مواردی بود که به آن

جدول ۳) اهداف و اصول طراحی گمرک و بازارچه مرزی

اهداف و اصول طراحی شهری	مولفه‌ها
مشارکت هدفمند ذی‌نفعان و ذی‌نفعان؛ حفظ و تقویت پیوندهای فرهنگی- اجتماعی به‌ویژه میان ساکنین دو سوی مرز؛ کاهش آسیب‌های اجتماعی	اجتماعی
توسعه اقتصاد مبادله‌ای با اتکا به منابع محلی؛ حضور فعال در بازارهای منطقه‌ای و بین‌المللی؛ تسهیل و توسعه صادرات و تجارت مرزی؛ رقابت‌پذیری مرزها در زمینه‌های سرمایه‌گذاری، اشتغال، گردشگری و برگزاری رویدادها	اقتصادی
برنامه‌ریزی و توسعه بر مبنای منابع و حقوق محلی در پیوند با حقوق ملی؛ همکاری بین‌المللی در مسایل مرتبط با مرز؛ واگذاری تسهیلات قانونی به مدیریت محلی و منطقه‌ای؛ تسهیل مدیریت بحران در عرصه‌ها و حوزه‌ها، در شرایط وقوع تهدید	حقوقی
نفوذپذیری و دسترسی و حمل‌ونقل آسان برای مسافران و خودروها؛ امنیت و ایمنی محیط در برابر بحران‌های طبیعی (مانند سیل، زلزله و غیره) و تهدیدهای داخلی و خارجی با اتکا به اصول پدافند غیرعامل؛ کیفیت بالای عرصه‌های همگانی؛ تنوع و اختلاط کاربری و طراحی مجتمع‌های چندمنظوره زیستی- فعالیتی- دفاعی؛ مکان‌یابی بهینه استقرار عملکردها در تعریف فعالیت‌های گمرکی؛ طراحی همه‌شمول؛ سرزندگی و سازگاری قرارگاه‌های رفتاری؛ انعطاف‌پذیری، قابلیت بقا، ترمیم و استمرار فعالیت‌ها و خدمات حیاتی در برابر تهدید و حوادث غیرمترقبه آینده	عملکردی
ایجاد تصویر ذهنی مطلوب برای گردشگران و ساکنین؛ ارتقای خوانایی و تسهیلات جهت‌یابی و مسیریابی؛ هویت و شخصیت بصری؛ طراحی پایدار و مناسب باهدف کاهش آسیب‌پذیری؛ معماری شاخص با احترام به هویت زمینه؛ انسجام و پیوستگی عرصه‌های همگانی و فعالیتی؛ معماری بومی و حفظ نشانه‌های محلی	کالبدی
حفاظت از طبیعت و همسازی توسعه با طبیعت مناطق مرزی؛ تقویت منابع طبیعی و بهره‌برداری پایدار از آنها؛ پاکیزگی محیط مرزی	تجربی- زیباشناختی
	زیست‌محیطی

بحث

نتیجه حاصل از این پژوهش ارایه یک چارچوب مدون و جامع برای طراحی و برنامه‌ریزی مجموعه گمرکات و بازارچه‌های مرزی است که از این پس می‌تواند به‌عنوان مبنایی برای پژوهش‌های نظری و عملی آتی در نواحی مرزی ملاک عمل قرار گیرد. مدل حاصل از این پژوهش از چهار بعد اقتصادی، اجتماعی، حقوقی و در نهایت بعد کالبدی که بیشترین تأثیرات را از علوم طراحی به‌خصوص طراحی شهری می‌پذیرد، ساخته شده است. در بعد اقتصادی، اصولی چون توسعه اقتصادی، رقابت‌پذیری میان مناطق مرزی، برندسازی شهری و گردشگری خرید در سرلوحه طراحی قرار می‌گیرند. در بعد اجتماعی اصولی مانند مشارکت‌پذیری، تعاملات اجتماعی، توانمندی اجتماعی با کاهش آسیب‌های اجتماعی (محرومیت‌های مناطق مرزی)، عدالت اجتماعی- اقتصادی و در نهایت کیفیت زندگی معرفی می‌شود. بعد حقوقی با پوشش‌دادن به اصولی چون مدیریت بحران

و جریان‌های تسهیل‌گر توسعه، امر طراحی را در سطح کلان متاثر می‌سازد. در نهایت بعد کالبدی که بیشترین تأثیر را به‌عنوان کیفیت‌های طراحی شهری در توسعه مرزی دارد، با اصولی چون پدافند غیرعامل (ایمنی و امنیت و انعطاف‌پذیری)، دسترسی‌پذیری، تنوع، همه‌شمولی، سرزندگی، زیرساخت‌ها، خوانایی، هویت و معماری بومی، شکل‌گیری بافت- موزه، پایداری، شخصیت بصری، انسجام و پیوستگی، همسازی با طبیعت و پاکیزگی محیطی در طراحی نمود می‌یابد. این ابعاد و اصول اثرگذار در ارتقای کیفیت‌های محیطی مجموعه گمرکات و بازارچه، به‌عنوان معیارهای طراحی و به تفکیک هر یک از این مولفه‌ها مشخص شده‌اند (شکل ۳).

در نهایت در بعد کالبدی نیز اصولی مانند امنیت، اختلاط کاربری و طراحی مجتمع‌های سه‌منظوره زیستی- فعالیتی- دفاعی، نفوذپذیری و تسهیل در رفت‌وآمد، تامین زیرساخت‌های لازم برای توسعه، کیفیت عرصه همگانی، سرزندگی و سازگاری قرارگاه‌های رفتاری، طراحی مناطق مرزی به‌عنوان فضاهای واسط و ارتباط‌دهنده، هم‌پیوندی فضاها (کالبدی و غیرکالبدی) و تعامل مثبت بین آنها، رشد ساختار فضایی از طریق ارتقای خوانایی، آموزش‌پذیری (گسترش دانش تخصصی و آموزش عمومی و فرهنگی بین مردم)، استفاده از ساختار فضایی و عوارض جغرافیایی برای دفاع، طراحی محیطی و توجه به زمینه را در طراحی لازم می‌داند [2]. به علاوه این پژوهش پدافند غیرعامل را از طریق تامین ایمنی و امنیت، انعطاف‌پذیری فضا و همه‌شمولی را همراه با تاکید بر حس مکان، با دخیل‌دانستن معماری بومی، شخصیت بصری و هویت مکانی را در امر طراحی لازم می‌داند.

شکل ۳) مدل مفهومی طراحی گمرک و بازارچه مرزی

نتیجه‌گیری

این پژوهش در پاسخ به پرسش عوامل تاثیرگذار در طراحی گمرک و بازارچه مرزی، چهار بعد اجتماعی، اقتصادی، حقوقی و کالبدی را دخیل می‌داند و کیفیت‌های تاثیرگذار کالبدی که می‌توانند در طراحی شهری به کار گرفته شوند را شامل پدافند غیرعامل (ایمنی و امنیت و انعطاف‌پذیری)، دسترسی، تنوع، همه‌شمولی، سرزندگی، زیرساخت‌ها، خوانایی، هویت و معماری بومی، بافت-موزه، پایداری، شخصیت بصری، انسجام و پیوستگی، همسازی با طبیعت و پاکیزگی محیطی می‌داند که این نیز پاسخ به سؤال دوم پژوهش است. به علاوه بررسی دیدگاه‌های نظری و اسناد موجود با موضوع مرزها و توسعه مرزی نشان می‌دهد که در توسعه مرزی بیشتر جنبه‌های اقتصادی لحاظ می‌شوند و این توسعه‌ها بر حوزه‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای، طرح‌های اقتصادی و به‌طور معدود، علوم طراحی و طرح‌های معماری گمرک و بازارچه مرزی تمرکز دارند. بنابراین در حیطه علوم طراحی و برنامه‌ریزی شهری، پژوهش حاضر می‌تواند تاثیر به‌سزایی در شناسایی و روشن کردن نقش و جایگاه طراحی و برنامه‌ریزی شهری در توسعه و طراحی نواحی مرزی، با

میان کشورها تاکید دارد، در حالی که در این پژوهش ارتقای کیفیت زندگی با توجه به محرومیت مناطق مرزی در ایران در اولویت قرار دارد. از سوی دیگر در بعد اقتصادی تیموتی به ایجاد تسهیلات تفریحی (رستوران‌ها، مراکز ورزشی، غذاخوری‌ها و غیره) در کنار تسهیلات خرید، عرضه صنایع‌دستی محلی و کیفیت بالای خدمات و سرویس‌دهی (محلی و فرامحلی) اشاره می‌کند که بر هویت محلی و اقتصادی مرزها اهتمام می‌ورزد. در این راستا پژوهش حاضر به‌منظور توسعه اقتصادی، برندسازی شهری و توسعه گردشگری شهری را برای مناطق مرزی لازم می‌داند تا زیرساخت‌های مورد نظر برای توسعه این مناطق در همه ابعاد شکل گیرند. در نهایت تیموتی در بعد کالبدی پرداختن به اصولی مانند تنوع در نوع و کیفیت کالاها، سرزندگی، امنیت، نفوذپذیری و حرکت، اختلاط کاربری، ارتقای کیفیت‌های محیطی، انعطاف‌پذیری مرزها و انعطاف‌پذیری فردی، تامین خدمات تفریحی، گردشگری و فراغت، با مکان‌یابی مناسب، ارتقای کیفیت‌های زیباشناختی به‌منظور افزایش جذابیت‌های مکان برای بازدیدکنندگان، ایجاد محیط‌های موضوعی (مناسب برای شکل‌گیری رویدادها)، آموزش و اطلاع‌رسانی (از نوع کالاها، نرخ ارز، پول رایج و غیره)، خوانایی، شخصیت بصری، تقویت مناظر طبیعی و ارتقای تسهیلات طبیعی را در امر طراحی لازم می‌داند [4, 6]. در حالی که در بعد طراحی در این پژوهش توجه به تامین زیرساخت‌ها، پدافند غیرعامل به‌دلیل ناآرامی سیاسی در کشورهای همسایه و تامین همه‌شمولی برای حضور همه اقشار اجتماع به‌ویژه زنان در فضای بازارچه‌های مرزی حایز اهمیت است. از دیگر صاحب‌نظران که معیارهای موثر در طراحی بازارچه‌های مرزی را مطرح کرده‌اند عندلیب است [2]. مدل عندلیب در ارایه معیارهای موثر در توسعه مرزی شامل بعد اقتصادی، اجتماعی، حقوقی و کالبدی است که از این نظر با مدل پیشنهادی این پژوهش شباهت دارد. وی در این مدل در بعد اجتماعی، مباحثی چون جلب مشارکت اجتماعی (تعاونی‌های مردمی)، استفاده از سرمایه‌های اجتماعی (توانمندی‌ها و قابلیت‌های نیروهای اجتماعی)، ازبین‌رفتن نابه‌سامانی‌هایی از جمله فقر، محرومیت، تبعیض و غیره، آموزش نیروهای بومی و محلی برای توسعه، حفظ و تقویت هویت فرهنگی، تقویت ارتباط خرده‌فرهنگ‌ها، تشویق فعالیت‌های فرهنگی محلی، تقویت روابط فرهنگی از طریق گسترش گردشگری و توسعه بر پایه منابع انسانی، طبیعی و غیره را حایز اهمیت می‌داند که بیشتر بر بعد رویه‌ای طراحی تاکید دارند، در حالی که این پژوهش درصدد است تا بعد اجتماعی را از طریق دخل و تصرفات کالبدی در امر توسعه هدایت کند. در بعد اقتصادی نیز مدل عندلیب [2] بر اصولی چون احیای مناطق مرزی، توسعه با اتکا بر منابع و ذخایر محلی و تسهیل سرمایه‌گذاری در مناطق مرزی استوار است، در حالی که این پژوهش براساس رویکردهای متاخر گردشگری شهری و برندسازی شهری به دنبال مهیاکردن زیرساخت‌های توسعه اقتصادی است. در بعد حقوقی نیز مدل عندلیب، اعطای تسهیلات قانونی برای تسهیل مشارکت مردم را در جهت بهبود شرایط توسعه مرزی لازم می‌داند.

12- Trade Promotion Organization of Iran, Directorate-General for Export-Import Regulations. Export-import regulation and the executive ordinance of law on export-import regulation and customs tariff tables based on the harmonized commodity description and coding system. Tehran: Commerce Printing and Publishing Company, Dependent Institute for Trade Studies & Research; 2011. [Persian]

13- Esfandiari H. Feasibility of creating border marketplaces and their impact on regional development, case study: North Khorasan Province [Dissertation]. Tehran: Shahid Beheshti University of Tehran; 2013. [Persian]

14- Glassner MI, Fahrer C. Political geography. 3rd Edition. Hoboken: Wiley; 2004.

15- Pirdashti H, Kamari M. The concept of border and frontier and its transformation process. Geogr Educ Q. 2015;30(1):13-9. [Persian]

16- Gasparini A. Belonging and identity in the European border towns: Self-centered borders, hetero-centered borders. J Borderl Stud. 2014;29(2):165-201.

17- Martinez OJ. Border people: Life and society in the US-Mexico borderlands. Tucson: University of Arizona Press; 1994.

18- Rahnama MR, Tavangar M. The role of border cities in the process of globalization and regional development of Iran, case study: The border cities of Khorasan Razavi Province. Geopolit Q. 2010;6(3):185-52. [Persian]

19- I.R.I Customs. The objectives and duties of I.R.I Customs [Internet]. Tehran: I.R.I Customs; 2016 [cited 2018 November 13]. Available from: https://irica.gov.ir/general_content/77138/77138.htm

20- Rumina E, Pourazizi A, Bayezi ST. The impact of economic exchanges on the development of border cities (case study: Piranshahr City). 2018;50(4):1049-65. [Persian]

21- Meymandi Parizi S, Kazemi Nia A. The vulnerability zoning of city of Kerman based on passive defense principles. AMAYESH SARZAMIN. 2014;7(1):119-44. [Persian]

22- Kamran H, Hoseini Amini H. Urban passive defense (with emphasis on geopolitics). Tehran: ASAR-E MOASER; 2014. [Persian]

23- Taghvaei M, Jozi Khamselouie A. Crisis management and planning in urban spaces with passive defense approach and SWOT model; Case study: Marching paths of the city of Isfahan. Geogr Plan Space Q J. 2013;2(6):57-73. [Persian]

24- Monavarian A, Abooe Ardakani M, Poor Moosa M, Rahimiyan A. Designing a process model of city branding for Iran's metropolises. J Public Adm Perspect. 2013;4(13):41-63. [Persian]

25- Lang J. City branding. In: Banerjee T, Loukaitou-Sideris A, editors. Companion to urban design. Abingdon: Routledge; 2011. pp. 541-51.

26- Golkar K. Creating sustainable place: Reflections on urban design theory. 1st Edition. Tehran: Shahid Beheshti University Press; 2012. [Persian]

27- Okoli Ch, Pawlowski SD. The Delphi method as a research tool: An example, design considerations and applications. Inf Manag. 2004;42(1):15-29.

تدوین راهبردها و سیاست‌های طراحی مستخرج از این اصول داشته باشد. اهمیت پژوهش حاضر از نظر خلاقیت و نوآوری و ارایه مدلی جامع است که با بهره‌گیری از رویکردهای مختلف و زیر نظر متخصصین داخلی و خارجی مربوطه به دست آمده است. این چارچوب و مدل مفهومی علاوه بر این که می‌تواند مبنایی برای مطالعات بعدی در زمینه مرزها، به‌ویژه به تفکیک نوع آنها قرار گیرد، بهتر است به‌عنوان یکی از اسناد راهنما در زمینه توسعه مرزها، به‌ویژه گمرکات و بازارچه‌های مرزی مورد توجه قرار گیرد.

تشکر و قدردانی: به این وسیله از همکاری دکتر گلکار، دکتر شریف مطوف، مهندس شعبی، دکتر فلاحی، دکتر صرافی، دکتر ندایی طوسی، دکتر رفیعیان، دکتر تیموتی، استاد دانشگاه آریزونا آمریکا و دکتر کانالی استاد دانشگاه واترلوی کانادا که ما را در تدوین پژوهش حاضر یاری نمودند، سپاسگزاری می‌شود.

تاییدیه اخلاقی: موردی توسط نویسندگان گزارش نشده است.

تعارض منافع: موردی توسط نویسندگان گزارش نشده است.

سهام نویسندگان: آزاده لک (نویسنده اول)، روش‌شناس/پژوهشگر اصلی/نگارنده بحث (50%); پریسا برزویی (نویسنده دوم)، نگارنده مقدمه/روش‌شناس/پژوهشگر اصلی/تحلیلگر آماری (50%).

منابع مالی: موردی توسط نویسندگان گزارش نشده است.

منابع

1- Koff H. Informal economies in European and American cross-border regions. J Borderl Stud. 2015;30(4):469-87.

2- Andalib A. The basic theory and principles of spatial planning in border areas of the Islamic Republic of Iran. 1st Edition. Tehran: BASIJE MANTAGHE 3; 2001. [Persian]

3- Smallbone D, Welter F, Xheneti M, editors. Cross-border entrepreneurship and economic development in Europe's border regions. Cheltenham: Edward Elgar; 2012.

4- Timothy DJ. Tourism and political boundaries. Abingdon: Routledge; 2001.

5- Valigholizadeh A, Hosein Nejad E. Evaluate the role of border markets in the development and welfare of frontier regions (case study: Sayranband border market of Baneh). J Bord Stud. 2016;1395(14):1-21. [Persian]

6- Timothy DJ. Shopping tourism, retailing and leisure. Bristol: Channel View Publications; 2005.

7- Van Houtum H. An overview of European geographical research on borders and border regions. J Borderl Stud. 2000;15(1):56-83.

8- Walther OJ. Border markets: An introduction. Article: Journal of Urban Research. 2014;10(10):1-12.

9- Więckowski M. Tourism development in the borderlands of Poland. Geogr Pol. 2010;83(2):67-81.

10- Badri SA, Darban Astane A, Sadi S. The impact of border markets to promote socio-economic indicators frontier rural areas; Case study: Bashmaq border market, Marivan. J Spat Plan. 2017;7(3):41-62. [Persian]

11- Customs of Islamic Republic of Iran. I.R.I customs' strategic and operational program in 2017. Tehran: Office of Customs Planning and Improvement; 2014. [Persian]